

УДК 37.018.51

ПОЧАТКОВА ШКОЛА СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

Онишків З.М.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано історію становлення терміну «початкова школа сільської місцевості». Наведено різні тлумачення сутності цього поняття. Вказано ознаки, за якими різняться початкові школи. Обґрунтовано та уточнено сутність поняття «початкова школа сільської місцевості» на сучасному етапі розвитку педагогічної науки. Визначено перспективи подальших досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: малокомплектна школа, малочисельна школа, сільська школа, початкова школа сільської місцевості, типи загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня.

Постановка проблеми. Початкова школа сільської місцевості в Україні пройшла тривалий шлях становлення та розвитку. Перші школи ведуть свій початок з X століття. Термін «школа» увійшов у вжиток на Русі лише в IV столітті [6, с. 14]. У 2015/2016 навчальному році в Україні функціонувало загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня 1066, у тому числі у сільській місцевості 945, а кількість навчально-виховних комплексів «початкова школа – дитячий садок» – 460, зокрема у сільській місцевості – 302. У зв'язку з демографічною ситуацією наявна значна кількість малочисельних навчальних закладів, зокрема у 2015 році функціонували 372 початкові школи із загальною кількістю до 10 учнів у кожній [4, с. 54]. Існування у сільській місцевості різних типів початкових шкіл викли-

кає необхідність уточнення сутності поняття «початкова школа сільської місцевості».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень дозволив виокремити такі напрями дослідження з проблем роботи початкової школи сільської місцевості: історико-педагогічні аспекти розвитку сільської початкової школи (М. Барна, Н. Белозорова, Л. Березівська, В. Гомоннай, Я. Мандрик, Г. Іванюк, О. Пенішкевич, І. Петренко, Г. Щука; вдосконалення управлінської діяльності одержання шкільної освіти у сільській місцевості (В. Мелешко, І. Осадчий та ін.); шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу в сільській школі (О. Коберник, Н. Коваленко, О. Пінський, Н. Присяжнюк, Н. Шиян та ін.); функціонування різних типів сільських початкових шкіл (В. Кузь;

Н. Манжелій; В. Мелешко та ін.); підготовка студентів до роботи в умовах сільської початкової школи (О. Побірченко, Л. Присяжнюк та ін.). Наукові напрацювання допоможуть проаналізувати та уточнити зміст поняття «початкова школа сільської місцевості» на сьогоднішньому етапі розвитку країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Демографічна криза в країні спонукає до оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема у сільській місцевості. На сьогодні існують різні типи початкових шкіл: загальноосвітній навчальний заклад I ступеня, мало чисельна початкова школа, навчально-виховний заклад I ступеня «школа-родина». Тому потребує уточнення зміст поняття «початкова школа сільської місцевості».

Мета статті – проаналізувати та уточнити сутність поняття «початкова школа сільської місцевості».

Виклад основного матеріалу. Загальноосвітній навчальний заклад – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію прав громадян на загальну середню освіту [3]. У відповідності до освітнього рівня – початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта – функціонують різні типи загальноосвітнього навчального закладу I, II, III ступенів, зокрема: загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів: I ступінь – початкова школа (1–4 класи) – термін навчання 4 роки; II ступінь – основна школа (5–9 класи) – термін навчання – 5 років; III ступінь – старша школа (10–11 класи) – 2 роки. Школи всіх трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно – початкова, основна, середня.

«Початкова школа – загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу й суспільство)» [1, с. 266].

В «Енциклопедії освіти» [2, с. 700] початкову освіту розглядають як перший ступінь загальної середньої освіти, метою якого у більшості країн світу є одержання дитими базових умінь і навичок загальнокультурного, загальноорозвивального характеру.

Початкові школи різняться:

- місцем знаходження: міські, сільські, гірські, школи степової зони;
- школи нового типу: початкова школа-дитячий садок, школа-родина, авторська школа та ін.;
- тривалістю навчального дня: школа повного дня; школа, в якій немає груп продовженого дня;
- чисельністю учнів: малочисельні (з малою наповненістю класів, але учні однієї вікової групи не об'єднуються в класи-комплекти), малокомплектні (з наявністю класів-комплектів), з організацією індивідуального навчання, однокомплектні школи.

Розглянемо сутність поняття «початкова школа сільської місцевості», тлумачення змісту якого наведено у довідкових виданнях, підручниках, посібниках та наукових дослідженнях (див. табл. 1).

Наведені в табл. 1 визначення поняття «початкова школа сільської місцевості» ілюструють його генезис від малокомплектної школи до малочисельної початкової школи.

У педагогічній літературі другої половини XX ст. вживається термін «малокомплектна школа». В основу визначення цього поняття було покладено комплектування учнівського контингенту школи. Цей тип шкіл розміщується в тих населених пунктах, де немає достатнього контингенту учнів, тобто в основному в сільській місцевості. «Малокомплектна школа» означає школу з малим (меншим за норму) комплектом (контингентом) учнів. Під комплектом розуміли клас (у сучасному його розумінні) як основну одиницю контингенту учнів. У малокомплектній школі загальний контингент учнів школи, наповненість класів, кількість учнів на одного вчителя нижчі за встановлену Міністерством освіти і науки України норму.

За визначенням, наведеним в Педагогічному словнику (вид. 1960 р.), Педагогічній енциклопедії (вид. 1965 р.), Українському педагогічному словнику, малокомплектна школа є школою початковою. Такою вона була і з часу утворення, хоча цей термін і не використовувався.

З часом поняття малокомплектності школи поширилося і на школу II та III ступенів [5]. Дослідники проблеми сільської малокомплектної школи Н. Касярум, В. Король, А. Кузьмінський, Л. Прокопенко теж поширюють поняття «малокомплектна школа» на школу II і III ступенів і виділяють такі види малокомплектних шкіл:

- а) школу, в якій початкові класи об'єднані в клас-комплект і з ними займається один педагог;
- б) школу, в якій немає одного чи більше класів, тобто окремої вікової групи учнів, через відсутність дітей певного віку. Такий тип школи необов'язково є початковою школою, вона може бути і школою I–II ступенів, і навіть I–III ступенів;
- в) школу, в класах якої мала кількість дітей (у класах кількість учнів 5–12) [8, с. 19].

Вони на основі аналізу контингенту учнів та їх розподілу за структурою сільської малокомплектної школи виділили такі підтипи шкіл: «початкова школа з класом або класами-комплектами та дошкільним закладом з групами-комплектами (школа-дитячий садок); початкова школа з одним або декількома класами-комплектами; школа I-го ступеня з класом-комплектом і школа II-го ступеня з нормальною наповненістю класів; початкова школа з ненаповненими класами і школа II-го ступеня з існуючими неповними класами (найбільш поширений варіант СМШ); початкова школа з нормальною наповненістю класів, школа II ступеня з нормальною наповненістю класів і школа III ступеня з неповними класами; початкова школа з класами-комплектами, школа II і III ступенів з неповними класами» [8, с. 19].

У дослідженнях з проблеми сільської школи останніх років (В. Мелешко, Л. Присяжнюк, О. Савченко та ін.) вживається термін «сільська малочисельна школа». Демографічна ситуація, міграція населення суттєво впливають на наповненість класів у сільських школах. Закон України «Про загальну середню освіту» (стаття 14) дає підстави в сільській місцевості відкривати класи за наявності не менше 5 осіб одного віку. Утворення класів-комплектів цим Законом не передбачено. За наявності у класі менше 5 осіб є право організувати для цих учнів індивідуальне навчання. Тому, на нашу думку, доцільно використовувати термін «малочисельна школа».

Дефінітний аналіз поняття «початкова школа сільської місцевості»

№ п/п	Назва джерела	Зміст поняття
1.	Педагогический словарь: В 2 т. – М.: Изд-во АПН СРСР, 1960. – Т. 1. – С. 652-653.	Малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, й кожен учитель працює одночасно з двома або декількома класами. Буває одно-, дво- і трикомплектною. В однокласній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів відразу, в двокласній навчання ведуть два вчителі, кожний у двох класах одночасно, в трикомплектній робота розподіляється між трьома вчителями: двоє ведуть по одному класу, а третій – два класи. Малокомплектна школа розміщується в тих населених пунктах, де немає достатнього контингенту дітей для організації початкової школи з чотирма повними класами. Навчальна програма в малокомплектній школі та ж, що і в 1-4 класах семирічних і середніх шкіл. Діти, які закінчили малокомплектну школу, направляються в 5 клас без випробувань.
2.	Педагогическая энциклопедия / гл. ред. И. А. Каиров и Ф. И. Петров. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – С. 715.	Малокомплектна школа (1, 2, 3-комплектна) (від лат. complector – охоплюю) – початкова школа, в якій учитель працює одночасно з кількома класами. В 1-комплектній школі один учитель веде всі класи; у 2-комплектній працюють два вчителі, у кожного по 2 класи; в 3-комплектній школі – 3 вчителі, один веде 2 класи й два вчителі – по 1 класу. Малокомплектні школи в радянській системі народної освіти існують головним чином у невеликих населених пунктах, де щорічний прийом учнів менше норм, установлених для комплектування першого класу.
3.	Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. 1. – С. 540.	Малокомплектна школа – школа без паралельних класів, з малим контингентом учнів. Розповсюджена в багатьох країнах, головним чином в сільській місцевості. В СРСР до поч. 70-х рр. термін «малокомплектна» застосовувався по відношенню до початкової школи, в якій учні двох, трьох чи чотирьох класів об'єдналися в один клас-комплект, якщо в них разом було менше 15 учнів. З класом-комплектом працює один учитель. Якщо в початковій малокомплектній школі 2 або 3 класи-комплекти, то в них працюють відповідно 2 або 3 вчителі. У Російській Федерації з 1990–1991 н. р. оплата праці вчителя малокомплектної школи нараховується за кожний клас незалежно від кількості дітей, тому об'єднання дітей різних класів в один комплект не є обов'язковим.
4.	Педагогический энциклопедический словарь / глав. ред. Б. М. Бим-Бад; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 136.	Малокомплектна школа – школа без паралельних класів, з малим контингентом учнів. Розповсюджена головним чином в сільській місцевості. В СРСР до початку 70-х рр. Термін «малокомплектна школа» використовувався до початкової школи, в котрій декілька класів, що нараховують разом менше 15 учнів, об'єдналися в один клас-комплект. З класом-комплектом працює один учитель.
5.	Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – С. 199-200.	Сільська малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами. Буває одно-, дво- і три-комплектною. В однокласній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів; у двокласній навчання ведуть два вчителі, кожен у двох класах одночасно; у трикомплектній школі робота розподіляється між трьома вчителями: два ведуть по одному класу, а третій – два класи.
6.	Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика: пособие для педагогов / М. П. Гурьянова. – Минск: Амалфея, 2000. – 448 с.	Сільська школа – це сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів, розміщених у сільській місцевості, різних за наповнюваністю, територіальним розміщенням, соціальним оточенням, національним складом, діяльність яких спрямована на задоволення освітніх потреб сільських дітей і для вирішення завдань базової загальної середньої освіти, сільськогосподарської підготовки школярів, а також виконання соціокультурної і соціально-педагогічної функції.
7.	Біда О. А., Картель М. В. Підготовка майбутніх учителів до організації самостійної роботи в сільській мало-комплектній школі при викладанні дисциплін природничого спрямування // Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції; м. Умань, 15–16 жовтня 2004 р./ ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – К.: Науковий світ, 2004. – С. 48.	Малокомплектна початкова школа – це школа, в якій початкові класи об'єднані у класи-комплекти. У ній не тільки відсутній якийсь клас, а й функціонують всі класи, наповнюваність яких становить 4–7–12 учнів тощо.

Продовження таблиці 1

8.	Іванюк Г. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи / Г. Іванюк // Початкова школа. – 2008. – № 9. – С.12.	Сільська школа – це сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів, розташованих у сільській місцевості, різноманітних щодо наповнюваності класів, територіального розташування, соціального оточення, національного складу, що забезпечують освітні потреби сільських школярів і використовують специфічні освітні, розвивальні та соціальні функції.
9.	Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 824–825.	Визначення «сільська школа» означає не тільки приналежність до місця розташування, а це загальноосвітній навчальний заклад, де, крім навчання, створюються сприятливі умови для розвитку дитини, національно-культурного збагачення особистості, духовних взаємозв'язків та взаємовпливів із соціокультурним середовищем. До окремого типу сільських шкіл належить малокомплектна школа. Цей тип школи існує, як правило, в сільській місцевості. Найчастіше вона є початковою. Однак в основних і середніх школах теж можуть бути класи-комплекти. У таких класах один учитель, в одному приміщенні веде заняття з двома або трьома класами. Це зумовлює специфічну структуру малокомплектної школи, яка може бути одно-, дво-, три-, чотири-комплектною.
10.	Присяжнюк Л. А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських початкових шкіл: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л. А. Присяжнюк. – Вінниця, 2009. – 24 с.	Малокомплектна школа – загальноосвітній навчальний заклад I ступеня з малою кількістю учнів, у якому навчання дітей здійснюється в різновікових класах-комплектах. Малочисельна школа – школа з малою кількістю учнів, у якій діти навчаються в окремих класах або індивідуально. При цьому допускається ситуативне об'єднання школярів у різновікові групи (класи) в початковій її ланці.
11.	Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – С.394.	Малочисельна початкова школа – це навчально-виховний заклад з малим контингентом учнів, малою наповнюваністю класів, обмеженим освітнім середовищем. Цей тип школи існує, як правило, у сільській місцевості.

Ми трактуємо термін «*початкова школа сільської місцевості*» як комплексне поняття, яке стосується різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, розміщених у сільській місцевості, що різняться наповнюваністю, соціальним оточенням, національним складом, територіальною віддаленістю від великих культурних центрів.

Висновки і пропозиції. Уточнення сутності поняття «початкова школа сільської місцевості» відкриває перспективи для дальших досліджень з питань функціонування різних типів початкових шкіл, розробки організаційно-правових основ їх діяльності, ознайомлення майбутніх учителів початкових класів з особливостями організації навчально-виховного процесу в цих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
4. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ: Педагогічна думка, 2016. – С. 54. – 448 с.
5. Педагогический словарь: В 2 т. – М.: Изд-во АПН СРСР, 1960. – Т. 1. – С. 652–653.
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / редколегія: М. Д. Ярмаченко (відп. редактори), Н. П. Калиниченко (заст. відп. ректора), С. І. Гончаренко, В. М. Курило, О. І. Ляшенко, В. К. Майборода, О. Р. Мазуркевич, Ю. І. Мальований, Н. Г. Ничкало, В. З. Смаль, В. В. Усенко. – К.: Радянська школа, 1991. – С. 14.
7. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. 1. – 608 с.
8. Теоретико-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу в сільській малокомплектній школі: навчально-методичний посібник / Н. В. Касярум, В. М. Король, А. І. Кузьмінський, Л. І. Прокопенко. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – 178 с.

Ониськив З.М.

Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ: СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ

Аннотация

В статье проанализирована история становления понятия «начальная школа сельской местности». Приведены разные толкования сущности этого понятия. Указаны признаки, по которым отличаются начальные школы. Обоснованно и уточнено сущность понятия «начальная школа сельской местности» на современном этапе развития педагогической науки. Определены перспективы последующих исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: малокомплектная школа, малочисленная школа, сельская школа, начальная школа сельской местности, типы общеобразовательных учебных заведений.

Onyshkiv Z.M.

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

JUNIOR SCHOOL IN RURAL AREA: ESSENCE OF THE CONCEPT

Summary

The history of the term «junior school in rural area» is analyzed in the article. Different interpretations of the essence of the concept are mentioned. The features, which differentiate junior schools, are pointed out. The essence of the concept «junior school in rural area» at the present stage of the development of pedagogical research is grounded and specified. The prospects for further research on this issue are studied.

Keywords: school with few classes, school with few pupils, rural school, junior school in rural area, types of comprehensive schools of the 1st degree.